

סרן (בדימוס) דוד השביט < מ"פ הובלה לשעבר

פרובוקציה צבאית, לכאורה, במלחמת סיני

מקרה בוחן

תבונתו של גמאל עבד אל-נאצר שלא ליפול בפח הפרובוקציה שטמנה לו ישראל הביאה בסופה של המלחמה לכך שיקבל את כל שהפסיד בה ומעמד של מנהיג נערץ בעולם השלישי

ניקולו מקיאווולי.
 "אין ספק שנסיכים נעשים
 דגולים ובעלי עוצמה
 כשהם גוברים על קשיים
 ועל התנגדות; [...] על
 כן יש רבים הסבורים
 שנסיך נבון, כשניתנת לו
 הזדמנות, חייב להתסיס
 בתחבולות איבה כלשהי
 נגדו, כך שהצלחתו לגבור
 על אותה איבה תוסיף
 לגדולתו"
ציור מאת סנטי דה טיטו
 1603-1536

שהתכוון ממילא לעשותו, אולי בנסיבות מעט יותר נוחות. מהות הפרובוקציה היא החשאיות שבה ואי הידיעה של נשוא הפרובוקציה כי מתמרנים אותו למצב שלכאורה הוא רוצה להימצא בו, אולם למעשה טומן בחובו סכנות. דבורה הנביאה היטיבה לתאר פרובוקציה כשהסבירה לברק בן אבינועם (כאשר הם התכוונו למרד נגד יבין מלך חצור) את המהלך המתגרה שעליו לבצע ואת צעד הגומלין שיבצע שר הצבא סיסרא בתגובה כשיתכוון לדכא מרד "זוטא" ואת מיקומו - מהלך שיביא על צבאו ועליו את סופו: "לֹךְ וּמְשַׁכֵּת בְּהַר תְּבוֹר, וְלִקְחָתָ עִמָּךְ עֶשְׂרֵת אֲלָפִים אִישׁ [...] וּמְשַׁכְתִּי אֵלֶיךָ אֶל-נַחַל קִישׁוֹן אֶת-סִסְרָא שַׂר-צֶבָא יְבִין, וְאֶת-רִכְבּוֹ, וְאֶת-הַמּוֹנֵה, וְנִתְּתִיהוּ בְּיָדְךָ" (שופטים ד: 6-7).

כדי ליזום פרובוקציה יצירתית יש לתכנן מהלך יוצא דופן, המבוסס על חשיבה מחוץ לקופסה, והמותנה בהכרה טובה הן של הזירה הטופוגרפית, שיטות הפעולה וטיבו של האויב (הכרת הפסיכולוגיה שלו) והן של היכולות שלנו. סון טסו, הוגה דעות צבאי סיני שחי במאה ה-6 לפנה"ס, פירט את עיקריה של הפרובוקציה וסיכולה:

מ צביאים שואפים להשיג יתרון כלשהו על יריביהם לפני צאתם לקרב כדי שבקרב עצמו יבוא היתרון הזה לידי ביטוי ויביא לניצחונם ולניצחון צבאם. הדבר נכון במיוחד כאשר המצביא נמצא בתחילה בנחיתות כמותית או בנחיתות איכותית וצפוי לנחול מפלה, ולכן תהיה זו על-פירוב דרכו של הנחות או החלש. הדרכים לרכישת יתרון צבאי הן שונות: הפתעה, התגרות, הטעיה ופרובוקציה, וכמובן, שילוב של שתי דרכים או יותר. במאמר הזה אתמקד בדרך הפרובוקציה.

הפרובוקציה

פרובוקציה במובן הצבאי ובמובן המדיני היא מהלך שמבצע אחד היריבים במטרה לגרות את האויב לבצע צעד תגובה, לכאורה הגיוני, שיקנה לו יתרון. אולם למעשה זהו צעד שגוי שיגרום לתבוסתו בקרב או לאיבוד יתרונות משמעותיים, והוא לא היה מבוצע אלמלא המהלך הפרובוקטיבי. זאת להבדיל מהתגרות, שתכליתה לגרות או לגרום את היריב לעשות מעשה

► "כה אמר סון צ'ו: [...] לפיכך התנהגותו הטובה ביותר של מצביא היא סיכול תוכניות האויב. [...] המנצח הוא זה אשר יודע מתי להילחם ומתי לא להילחם. [...] המנצח הוא זה אשר, בהיותו מוכן בעצמו, ממתין כדי לתקוף את האויב כשהוא לא מוכן. [...] ומכאן האמירה: אם אתה מכיר את האויב ואת עצמך, אל לך לחשוש מהתוצאה של מאות קרבות. אם אתה מכיר את עצמך אך לא מכיר את האויב, על כל ניצחון שהושג תחווה גם תבוסה".¹

גם ניקולו מקיאוולי, מדינאי איטלקי איש הרנסנס (הידוע לשמצה בעצותיו הציניות), ייעץ לקוראיו להשתמש בפרובוקציות מדי פעם: "אין ספק שנסכים נעשים דגולים ובעלי עוצמה כשהם גוברים על קשיים ועל התנגדות; [...] על כן יש רבים הסבורים שנסים נבון, כשניתנת לו הזדמנות, חייב להתסיס בתחבולות איבה כלשהי נגדו; כך שהצלחתו לגבור על אותה איבה תוסיף לגדולתו".²

לפרובוקציה יש פן נוסף אחר במצב שבו יש יותר משני שחקנים. כלומר, בעולמנו המורכב והמסובך יש גורמים שונים למיניהם, הפועלים באותו מרחב-זמן, ולכל אחד מהם יש אינטרסים משלו. שחקן מתוחכם יגרום לשחקנים האחרים לפעול באופן המקדם את מטרותיו שלו באמצעות פעולות מסוימות שאינן מעוררות חשד, אולם יגרמו לנשוא הפרובוקציה לבצע בסוף פעולות המנוגדות לאינטרסים שלו.

מלחמת סיני

ניצחונה של ישראל במלחמת סיני (29 באוקטובר - 5 בנובמבר 1956) נבע בין היתר מכך שנעשה בה שימוש בפרובוקציה. את מלחמת סיני יש לראות כחלק ממבצע מוסקטר, מלחמה שבה השתתפו שתי המעצמות - בריטניה וצרפת - וישראל נגד מצרים. לכל אחת מן המשתתפות היה אינטרס שונה להכות במצרים, ובתזמון מעניין נוצרה קואליציה חד-פעמית.

הפרובוקציה עם תחילת המבצע

רקע: הלאמת תעלת סואץ; מעורבות מצרים באלג'יריה; חסימת מצרי טיראן והתעלה בפני כלי שיט ישראליים; פעולות חבלה וטרור על-ידי שליחי המודיעין המצרי (פדאיון) מעזה.

נשוא הפרובוקציה: מצרים.

האינטרסים של נשוא הפרובוקציה: הפגנת עצמאות כלפי המעצמות הקולוניאליסטיות; הגנה על מרחב תעלת סואץ, חצי האי סיני ומצרי טיראן; הקמת הסכר הגבוה באסואן (לכך יוקדשו רווחי תעלה סואץ שהולאמה).

יוזמות הפרובוקציה: בריטניה, צרפת וישראל.

האינטרסים של יוזמות הפרובוקציה. האינטרסים של בריטניה וצרפת: כיבוש אזור התעלה (במשתמע - הפלת שלטון נאצר), הפסקת התמיכה במורדים האלג'יריים; האינטרסים של ישראל: פתיחת מצרי טיראן ותעלת סואץ בפני כלי שיט ישראליים; הפסקת פעולות טרור מרצועת עזה; הידוק הקשרים המדיניים עם מעצמות המערב).

המהלך הפרובוקטיבי: הצנחת גדוד לוחמים ישראלי ליד מעבר המתלה (משמעות הדבר: איום על ניתוק תעלת סואץ בתגובה על

שלילת זכות השיט של ישראל.³)

תוצאות מיוחלות: העברת כוחות מצריים לחצי-האי סיני תוך היחלשות היערכותה באזור תעלת סואץ; הגדלת סיבוייהן של בריטניה וצרפת להשתלט על מתחם התעלה במהלך צבאי פתאומי ומהיר.⁴

התוצאה: מנוגדת לזו המיוחלת; מצרים לא שינתה את היערכותה באזור התעלה, בריטניה וצרפת התמהמהו ונכשלו בכיבוש מתחם תעלת סואץ, ומצרים זכתה בניצחון מדיני משמעותי. עם זאת, ישראל כבשה את מרבית סיני והשיגה את רוב מטרותיה: מפרץ אילת שוחרר לשיט ולטיס, פסק הטרור מעזה והודקו הקשרים עם מדינות אסיה ואפריקה. כמו כן הושג שיתוף-פעולה עם צרפת בנושא הגרעין.

צרפת התמודדה בשנים ההן עם המרד הערבי באלג'יריה. היא ראתה באלג'יריה חבל ארץ בלתי נפרד מצרפת (שבמקרה הים מפריד ביניהן כשם שהוא מפריד בין צרפת לקורסיקה ובין איטליה לסיציליה וסרדיניה), ולא מדינה זרה הנמצאת תחת שלטון קולוניאלי, שמטרתה הייתה לנצל את משאביה. הוכחה לכך היו מאות אלפי מתיישבים צרפתים שהתגוררו באלג'יריה, אשר ראו בה את ביתם ובו-בזמן היו אזרחים צרפתים נאמנים. על כן הם ראו במרד הערבי מרידה מקומית, ולא מלחמת עצמאות של העם האלג'ירי. אל המיכתה של מצרים - בראשות גמאל עבד אל-נאצר - במורדים הם התייחסו כהתערבות בענייניה הפנימיים של צרפת.

יתר על כן, צרפת הייתה בעלת שליטה בחברת תעלת סואץ שאותה הלאים נאצר ב-26 ביולי 1956, צעד שגרם לה נזקים כלכליים ניכרים בעליל. השתלטות צבאית על תעלת סואץ יכולה הייתה להיחשב לפעולת עונשין נגד מצרים, להרתיע אותה מהמשך המעורבות באלג'יריה וכן לפצות את צרפת על הנזקים שנגרמו לה.

בריטניה שלטה בעבר באזור תעלת סואץ, שכן היא ראתה בתעלה עורק חיים חיוני בין המזרח הרחוק, ובראשו הודו, שבה ראתה יהלום בכתר האימפריה הבריטית, לבין המטרופולין - בריטניה. באותם הימים הייתה המלחמה הקרה בעיצומה, ובריטניה חששה מכך שברית-המועצות או בעלות-בריתה ישתלטו על התעלה, או למזער, יתנכלו לאוניות העוברות בנתיב התחבורה. נוסף על ערכה האסטרטגי של התעלה היה לה, כאמור, ערך כלכלי ניכר. בריטניה חתמה ב-1936 עם מצרים על הסכם המתיר נוכחות של הצבא הבריטי. אחד הסעיפים בהסכם היה שלאחר 20 שנים היא תפנה את אזור התעלה.⁵ לא ידוע אם התכוונה למלא אחר ההסכם, אולם מצרים הפעילה לחץ מדיני, והממשל הבריטי נענה ללחץ והסכים לפינוי אזור התעלה. זמן קצר לאחר מכן הולאמה חברת תעלת סואץ, ועל הפגיעה האסטרטגית נוספה פגיעה כלכלית. יתר על כן, בריטניה לא ראתה בעין יפה את מעורבותה של מצרים בעיראק ובירדן, שהיו בנות חסותה.

בריטניה לא הייתה מוכנה לקבל את הפגיעות האלה בכבודה, והחליטה להפוך את הקערה על פיה. מבחינה צבאית לא הייתה זו לכאורה בעיה גדולה: האי קפריסין, הסמוך לתעלה, היה עדיין תחת שליטת בריטניה, כך שהיא ובעלת-בריתה צרפת יכלו לרכז

פרובוקציה במובן הצבאי ובמובן המדיני היא מהלך שמבצע אחד היריבים במטרה לגרות את האויב לבצע צעד תגובה, שיקנה לו יתרון

צה"ל בסיני במהלך המלחמה
כל סיבה כשלעצמה לא היוותה עילה מספקת ליציאה למלחמה, אולם המכלול הוא שקבע והוביל את המהלכים ליציאה למלחמת סיני

בלתי נמנע.

כל סיבה כשלעצמה לא היוותה עילה מספקת למלחמה, אולם המכלול הוא שקבע והוביל את המהלכים. את הקברניטים הישראליים הנחו שלושה שיקולים משמעותיים נוספים. הראשון – אם סיבוב שני הוא בלתי נמנע, אזי יש לצאת למלחמה לפני שצבא מצרים (ובמקביל צבא סוריה) יטמיע את תורת המלחמה – הסובייטית ויקלוט את הנשק המתקדם שסופק לו. השיקול השני – תפיסתו של בן-גוריון שלפיה אין לצאת למלחמה ללא תמיכתה של אחת המעצמות לפחות. השיקול השלישי – ישראל שאפה לבסס ולהעצים את יכולת ההרתעה שלה באמצעות רכישת יכולת גרעינית. האפשרות להשיג את היכולת הזאת הייתה שווה כל מאמץ ומחיר מדיני.

מובן שהיו גם שיקולים נגד פתיחה במלחמה. הראשון – החשש מהרחבת הקרע בין ישראל למדינות ערב, דבר שיפגע בסיכויים לפתור את הסכסוך הממושך בדרכי שלום ויציג את ישראל כמדינה תוקפנית שאופיה אימפריאליסטי; במילים אחרות, נטע רז במרחב הערבי-מוסלמי ללא נטייה להשתלב בו. השיקול השני – ההוצאות הכבדות הכרוכות במלחמה יחמירו את מצבה הכלכלי של המדינה הצעירה, הנתונה ממילא במשבר. השיקול השלישי – מלחמה במתווה המסתמן תביא לזיהוי ישראל עם המעצמות הקולוניאליות, דבר שירחיק אותה עוד יותר ממדינות העולם השלישי וגוש המדינות הבלתי מזדהות ויגביר את בידודה בעתיד.¹²

בסוף 1956 נוצר מעין חלון הזדמנויות כאשר שתי מעצמות העל היו עסוקות בעיקר בענייניהן הפנימיים. ברית-המועצות עסקה בדיכוי התנגדויות במדינות הנתונות למרותה בגוש המזרחי, שהובילו אף להתקוממות עממית בהונגריה, וארצות-הברית הייתה עסוקה במערכת בחירות כלליות. לתוך החלל המדיני שהתהווה נכנסו בריטניה וצרפת במגמה להחזיר לקדמותן את המצב בתעלה. הן יזמו בהתחלה את ארגון המדינות המשתמשות בתעלה, שניסה לבוא בדברים עם עבד אל-נאצר. השיחות האלה נכשלו, ושתי המעצמות פנו לאופציה הצבאית. כאמור, מטרותן

שם מטוסים, אוניות וכוח יבשתי, והיה ביכולתן לתקוף במפתיע ובתוך זמן קצר את מוצא התעלה בפורט סעיד. מלבד זאת החזיקה בריטניה כוחות בטריטוריות סמוכות: לוב, מלטה ועדן.

לישראל היה אינטרס שונה להכות במצרים עקב כמה פעולות שנקטה מצרים נגדה, שעליהן, לדעת הקברניטים, היה צריך להגיב בחומרה:⁷

- חסימת תעלת סואץ בפני כלי שיט ישראליים למרות החלטת מועצת הביטחון.⁸
- חסימת מצרי טיראן בפני כלי שיט וטיס ישראליים – צעד שנחשב עילה למלחמה (קזוס בלי).
- פעולות חבלה וריגול שביצעו אנשי הפדאיון בתוך המדינה, חלקן בשליחות המודיעין המצרי.
- הקמת ברית צבאית משותפת בין מצרים ומדינות ערב ופיקוד צבאי משותף בין מצרים לסוריה.
- כניסת צבא עיראק, שלא חתמה על הסכם שביתת-נשק עם ישראל, לממלכת ירדן.
- כמו כן היו נסיבות מדיניות נוספות:
- החרם הערבי הכלכלי המתמשך שהסב נזקים כבדים למשק הישראלי הצעיר.
- כישלון מדיניות פעולות הגמול.
- עסקת הנשק המצרית-צ'כית. מבחינה כלכלית ישראל לא יכלה להצטרף למרוץ חימוש, שהיה צורך את רוב משאביה או את כולם, גם אם היו נמצאים ספקים שימכרו לה כלי נשק מודרניים.¹⁰ כך ישראל מצאה את עצמה בנחיתות מבחינה כמותית (משכבר הימים) ומבחינה איכותית.
- פינוי הכוח הבריטי מתעלת סואץ – צעד שהתפרש כהסרת החיץ בין הצבאות היריבים.

● משטר שביתת-הנשק הנמשך ללא קיום שיחות שלום, שהפך למעשה למלחמה לא רשמית בעצימות נמוכה, זאת בניגוד להבנות שהושגו בשיחות להפסקת-אש בסוף מלחמת העצמאות;¹¹ הדבר הוביל למסקנה שסיבוב שני הוא

כוח הצנחנים של צה"ל ממערב למתלה במלחמת סיני
 נשיא מצרים דאז, הוטעה בתחילה כאשר לא הבין שישראל עומדת להתקיפו, אולם בהמשך גילה שהצניחה במתלה היא פרובוקציה
 צילום: אברהם ורד

התעופה שלה והרסו את מטוסי חיל האוויר המצרי. מצרים גם לא נענתה לפרובוקציה של ישראל ולא שיגרה כוחות לחצי-האי סיני. לצעד הזה היו שתי תוצאות מנוגדות: מחד גיסא, ישראל כבשה תוך כמה ימים את כל מרחב חצי-האי סיני כולל רצועת עזה, למעט פס ברוחב 10 מייל ממזרח לתעלה, בהתאם לאולטימטום המוזכר. מאידך גיסא, כוח המעצמות התמהמה ולא פתח במתקפה מתוך ציפייה שמצרים תדלל כבר את כוחותיה. גם כשיצאו לבסוף להתקפה, נתקלו בהתנגדות עזה ולא הצליחו לכבוש אלא את הערים במבוא התעלה (פורט סעיד, פורט תאופיק וקנטרה). בינתיים התעשתו מעצמות-העל ארצות-הברית וברית-המועצות, ותבעו להפסיק מיד את המבצע, ולאחר זמן דרשו מן המשתתפות להסיג את כוחותיהן לחלוטין ממצרים.¹⁴

סיכום

עבד אל-נאצר הוטעה בתחילה כאשר לא הבין שישראל עומדת להתקיפו, אולם בהמשך גילה תבונה בזהותו שהצניחה במתלה היא פרובוקציה. הוא גילה נחישות רבה בסירובו להיענות או להתפתות לפרובוקציה.¹⁵ אמנם הוא שילם מחיר מסוים באפשרו לישראל לכבוש את חצי-האי סיני, אולם השכיל לקבל את השטח הזה בחזרה בדרכים מדיניות.¹⁶ עם זאת, הוא יצא כשידו על העליונה משום שנתפס כמי שהתמודד בהצלחה נגד המעצמות הקולוניאליות וסירב לקבל את תכתיביהן. יתרה מזו, הוא קבע, מעשית ופורמלית, שכל שטחה של מצרים (ובמשתמע, של כל מדינה שהייתה בעבר תחת כיבוש) הוא בריבונותה הבלעדית, ושלאף גורם לא יכולה להיות טענת ריבונות או בעלות על חלק ממנה ועל הרווחים הנובעים מכך. הקביעה הזאת זכתה להכרה הן על-ידי מעצמות-העל והן על-ידי דעת הקהל העולמית. בכך עבד אל-נאצר רכש בצדק את מעמדו כאחד ממנהיגי העולם השלישי בכלל, ושל העולם הערבי בפרט.

לעניות דעתי, אם בריטניה וצרפת היו מזדרזות ונלחמות בנחישות רבה יותר כמתוכנן ומצליחות לכבוש את כל אזור התעלה בפרק זמן קצר, לא היו מעצמות-העל כופות עליהן את רצונן לסגת ולפנות את האזור. כידוע, אין דבר המצליח יותר מההצלחה, וגם היפוכו של הדבר נכון.

▶ הייתה להשתלט מחדש על אזור תעלת סואץ במבצע מלחמתי. למימוש המטרה הזאת היה עליהן להשיג תחילה שני יעדי משנה: הכרה בין-לאומית בצדקת הפעילות המלחמתית, שבבירור אינה פעולת הגנה מובהקת, וכן, החזרת הכוחות המצריים שעברו מחצי-האי סיני לאזור התעלה למקומם, זאת כדי להפחית את ההתנגדות הצבאית של מצרים להשתלטות.

בשלב הזה נכנסה ישראל לתמונה. ההנחה הייתה, שאם ישראל תפתח בפעולה צבאית בסמוך לתעלת סואץ, שתיראה כעוד אחת מפעולות הגמול הרבות שישראל ביצעה, יוכלו המעצמות לטעון שהתנגשות מלחמתית בין צבאות ישראל ומצרים מסכנת את השיט בתעלה, ולכן על הצדדים היריבים להרחיק את כוחותיהם מנתיב השיט. אם הצדדים, או אחד מהם (וברור שהכוונה היא למצרים), לא יצייתו להנחיה הזאת, חובתן וזכותן של המעצמות הן לכפות את מרותן ואף בכוח, כדי להגן על האוניות המשייטות ועל צוותיהן, ומכאן הלגיטימיות לפעולה כוחנית/התקפית. הדעת גם נתנה שאם ישראל תתקוף במרחב חצי-האי סיני, תחיש מצרים כוחות מאזור התעלה לעזרת הכוחות המותקפים.

במפגש פסגה שנערך ב-22-24 באוקטובר 1956 בפרוור סוור (Sèvres) שעל-יד פריז בין המשתתפות¹⁷ סוכם על התוכנית: המבצע יחל בפעולה צבאית של ישראל; צרפת תשתתף בהגנה על חופי ישראל ושמיה; בריטניה וצרפת ישמידו את חיל האוויר המצרי עם תחילת המבצע, ולמחרת התקיפה של ישראל יתקפו בריטניה וצרפת את מצרים. בנוסף, צרפת תספק לישראל כור אטומי ותסייע בבנייתו. ישראל התחייבה לבצע את הפעולה הפרובוקטיבית שתתניע את המהלך הצבאי לכיבוש אזור תעלת סואץ (מבצע מוסקטר), וכן התחייבה לכן שבמקביל למתקפת המעצמות בתעלה היא תקוף את מערך הכוחות המצריים בחצי-האי סיני ותכבוש את שארם אל-שיח.¹⁸

ב-29 באוקטובר 1956 החל המבצע הישראלי: מטוסים ניתקו את קווי הטלפון בין סיני למפקדות בקהיר, וגדוד צנחנים הוצנח ליד מעבר המתלה - ב-30 ק"מ מזרחית לתעלה. מיד לאחר מכן פרסמו בריטניה וצרפת אולטימטום לצדדים היריבים בתביעה להרחיק את כוחותיהם 10 מייל משני צדי התעלה. מצרים סירבה לציית לאולטימטום הזה, ובתגובה הפציצו המעצמות את שדות

